

Bakgrunnsstoff

<http://no.wikipedia.org/wiki/Fossegrimen>

<http://no.wikipedia.org/wiki/N%C3%B8kk>

[http://no.wikipedia.org/wiki/Draug_\(vesen\)](http://no.wikipedia.org/wiki/Draug_(vesen))

<http://no.wikipedia.org/wiki/Hulder>

http://no.wikipedia.org/wiki/Theodor_Kittelsen

http://no.wikipedia.org/wiki/Erik_Werenskiold

<http://home.online.no/~yvonne74/eventyr.htm>

<http://mikro.nasjonalmuseet.no/kittelsen/docs/trollene.shtm>

Fossegrimen

Fossegrimen eller kvernknurren bodde i følge tradisjonen i fosser eller i kvernhus. I det norske tradisjonsmaterialet går fortellingene og forestillingene om [nøkken](#) og fossegrimen inn i hverandre. Begge skikkelsene kunne opptre som læremester for spellemenn. Hvis man betalte for seg med en godt kjøttstykke var de villige til å lære bort sine kunster. En sagnoppskrift (ML 4090) fra Nesna forteller at selveste Ole Bull hadde lært å spille av fossegrimen:

"Det var eingong ein gut, som heitte Ole Bull. Han vart sidan ein vidspurd spelemann, men frå førsten var han berre så måteleg. Men så ein dag tok han ein kjøtbog med og gjekk til kvernhuset og sette seg. Og det var ikkje verre med det, då midnattstimen slo, så kom det ein, som tok kjøtbogen. Og sidan var Ole Bull ein meister til å spela, han kunde spela på mest alt moglegt, same kva så fekk han mål i det."

Til dette tradisjonsmotivet var det knyttet forestillinger om at den som lærte å spille på denne måten solgte sjela si til den onde. Dette er et svært vanlig motiv i norsk, såvel som i øvrig europeisk og nyere nordamerikansk, spellemannstradisjon. En velkjent fortelling knyttet til amerikansk bluestradisjon er for eksempel fortellingen om at 30-tallsartisten Robert Johnson lærte å spille gitar av djevelen. Via bluesfortellingene har djevelmotivet også funnet sin vei inn i fortellinger knyttet til rocken.

Kyrre Kverndokk

Huldra og huldrefolket

Av alle overnaturlige (supranormale) vesener i norsk folketradisjon, er huldrefolket det mest dominerende. I tradisjonen finnes det en mengde sagn og memorater om folks møter med huldrefolket. I Reidar Th. Christiansens katalog over norske vandresagn omhandler 24 numre huldrefolket (ML 5050 - ML6070).

Fortellinger om menns møte med ei forførende huldrejente er svært utbredt i norsk folketradisjon. En sagnvariant etter Moltke Moe fra Bø i Telemark forteller om et slikt møte: "Dæ æ mange segner om uldrer, som har komme te kålåbrennarar. Gamle Ola Helldal han låg å brende mile eingång på Ostebakkje hær ende neafer Åsebru. Da kåm uldra te 'n ein kvell å lågå seg som 'o va kjæringa hannoms, å han kjende 'o fer dæ au. 'Men kjære vene, håsse bærs dæ te, mæ dit kjeme hit da,' sa 'n. 'Å eg ville bare opp å lyas te deg,' sa 'o. 'Men håsse slapp du frå ongænne da?' spurde 'ti. 'Å eg fekk 'a stllt dom frå meg,' svårå ho. Ho låg mæ 'n heile natta, men da 'o resste om morgoen, fekk han au sjå rompa på 'o. Han fortålde sjav detta; ho kjysst 'n om nåtta au, sa 'n, men mæ dæ samma tok ho ein sleik så mæ tonga boletter hoko hannoms, å dø va 'n så gal fer, fer dær voks aller skjegg meir."

I våre dager blir huldra og huldrefolket først og fremst assosiert med denne erotiske og forførende kvinneskikkelse, men tradisjonen om huldrefolket rommer langt mer. Huldrefolkets eksistens kunne virke truende på menneskene. At man kunne bli bergtatt var en utbredt forestilling i det førindustrielle bondesamfunnet. Det var også en utbredt forestilling at huldrefolket kunne forbytte menneskebarn med sine egne barn. Slike byttinger ble sjelden godt behandlet.

Mange av huldresagnene er knyttet til stølslivet. Tradisjonen forteller at jenter som var alene på setra kunne møte en pågående huldrekar. I 1919 fortalte Gunvor Svingård fra Vinje denne varianten av det såkalte "Klevarsagnet" til samleren Eivind Kvålen: "På Klævar va ei gång ein gute som va forlova mæ ei jente. Jenta va på støylen om sommåren. Då kom tussane å ville stela brure. Dei stasa 'a te mæ all slags syll bå' upp å nèe. Mæ dei va enne i seli å helt på mæ detti kom guten å ville hente brure. Då han skjønna at tussane va der, tok han niven sen å kasta ivi selstakji. Tussane sto som nåmne å ba om å få atte sylli; men guten ville enjenteng jeva dei. De sylli va drakeslenjir på. De sko vera på Klævar ennå. Tvo syur av de sko vera i Gugaren, seie fokk. Men de æ kji noko. "

Fortellingene kunne også være lokalisert til innmarken. En sagntype forteller om bonden som bygget fjøset sitt over stua til huldrebonden. Petra Gjersøen fra Sør-Odal i Hedmark har fortalte dette sagnet: "I Oppgarden Finnholt stod vinterfjøset like ved vegen før i tida; men kyrne ville ikke til der. Eit år daua to kyr, og eit vaksi svin låg au dautt ein mårå de kom til fjøset. Da gret kjerringa da ho gikk opp att langs hagagjerdet, så tårene strirann. Men med eitt stod det ein liten grå tass i vegen for a. 'Du græter du,' sa han, 'men flytt fjøset unna, så skær inga kuer daua for døkk. For nå står det slik til at både det våte og det tørre kommer i maten vår.'"

I fortellingene om huldrefolket lever de i en parallelltilværelse med menneskenes. Huldrefolket hadde ikke bare egne huldregårder og huldrekuer. I følge tradisjonen fantes det også huldrekirker med huldreprester. Disse prestene var riktignok ikke like godt skolert som menneskehetens geistlighet: "Det var ein prest i Drangedal som heitte Top. Han hadde umgang med bergfolki og sa det var dei snildaste grannar ein kunde hava. Dei laante gars-

gogn av einannan. So var det ein gong ein tussegut kom att med ei aakerhorv. Presten spurde daa guten kva nasjon han var av. "Eg skal faa bror min hit, han er prest". Tussepresten kom, og dei sat heile natti og disputerar. I det gamle testamente forgjekk tussepresten hin, men i det nye testamente kunde han ikkje noko. Daa vart tussane burte og dei saag dei aldri meir sidan."

Huldrefolket kunne både straffe og belønne menneskene. De fikk ofte skylden hvis noe gikk galt. I Krødsherad het det: "Hende det krøtera noko vondt, fekk dei underjoriske skulda, og det var jamt tale om at krøtera hadde vore haugtekne". Samtidig var det vanlig å tro at man ble rikelig belønnet hvis man hjalp de underjordiske. Flere forskere har lagt vekt på at huldrefolket og andre overnaturlige vesener virket som grensesettere i samfunnet. Svale Solheims avhandling Norsk sætertradisjon fra 1952 er et klassisk eksempel på en slik fortolkning av huldretradisjonen. Folkloristen Ann Helene Bolstad Skjelbred har i boken Fortellinger om Huldre - fortellinger om oss forsøkt å lese huldretradisjonen med et nytt blikk. Hun hevder at huldresagnene behandler allmennmenneskelige temaer. I følge Bolstad Skjelbred er det dette som har gjort - og fortsatt gjør - fortellingen aktuelle.

Kyrre Kverndokk

Nøkken

Blant vannvettene i norsk folketro så er kanskje nøkken den som i dag er mest kjent. Selve orden nøkk betyr elvehest (norrønt; nykr), og det var nettopp i elver, tjern og innsjøer at nøkken etter sigende holdt til.

I tradisjonen er nøkken en omskappingsmester, som kunne forvandle seg til nærmest hva som helst for å lokke mennesker med seg ned i dypet. Han kunne for eksempel forvandle seg til en mann for å lokke unge kvinner til seg. Den nordiske middelalderballaden "Nøkken som belare" behandler nettopp dette motivet. I en oppskrift Jørgen Moe skrev opp i Hardanger beskrives omvandlingen slik:

Nykjen gjæk seg op paa Land

skabte han se te en velborin Mand.
Han skabte se Klæder baa gule aa blaa
høien Hat aa guldkrusa Haar.

Han skabte se Sadel han skabte se Hest
Bidsel af Sølv og Grime af Guld.
Hva som var målet med omskapingen er tydelig uttalt i omkvedet:
Med den Herre dandser den Jomfru

Nøkken kunne også forvandle seg til en hest som gresset i vannkanten. Da kunne den innby til en ridetur, men en eventuell rytter ville dratt med ned i vannet. Noen tradisjonsoppskrifter forteller endog at nøkken trengte et menneske hvert år. En oppskrift fra Toten forteller at om han ikke fikk dem "godvillig, så tok han dem." Hvis et menneske druknet fortelles det at man kunne høre et skrik fra vannet. En kjent vandresagn ([ML 4050-248](#)) forteller at det av og til kunne ta lang tid før nøkken fikk makt over sine ofre. Da kunne skriket "Timen er kommet,

men ikke mannen” høres. Hørte man dette skriket, så var det ikke lenger noe håp for vedkommende. En variant fra Vest-Agder forteller at ikke engang den sagnomsuste presten Søren Schive var i stand til å redde den feige (den som skulle dø):

"Tæt forbi Bjellands Prestegaard løber Mandalselven. Det paalaa Presten at fæрге over denne. En Dag, da Herr Søren vilde reise bort, forbød han sine Folk at sætte over en Mand, som vilde komme ved Middagstider. Manden kom, Ingen turde fæрге ham over, og han maatte bie. Snart blev Manden meget syg, og da det led til Kvelds, hørtes det Raab fra Elven: "Tiden er kommet, men ikke Manden". Herr Søren var da kommet hjem. Han bød En hente noget Vand fra Elven, og saasnart den Syge fik dette at drikke, døde han."

Den svenske folkloristen Jochum Stattin har studert den svenske nøkkentradisjonen ut fra et strukturalistisk perspektiv. Stattin betrakter nøkken som en kulturell grensevokter som markerte romslige, tidsmessige og sosiale grenser i det svenske førindustrielle samfunnet.

Kyrre Kverndokk